

APROXIMACIÓ A L'ESTUDI DEL TROBO A SANTA POLA

Antoni Mas i Miralles

PREÀMBUL

El present estudi és un intent d'acostar-nos un poc a un —anem a dir-li— «fenomen socio-cultural» que es produeix a la vila marinera de Santa Pola al llarg de tot el present segle. Durant aquest temps es posà en voga «l'enversar» —com ells ho anomenaven—. Hom feia versos, la majoria dels quals estaven amerats d'un enginy i d'una mordacitat propis d'una expressió popular. Aquests versos eren portaveus de diferents grups i assabentaven el poble de les opinions polítiques, socials, etc., d'aquests, dins d'unes picabaralles i lluites que s'esdevingueren per aquells temps.

Aquest fenomen d'enversar, arrenca en realitat de la ciutat murciana de La Unión, on neix com un càntic de protesta i rebel·lia front a les injustícies laborals que patien els treballadors a les mines. Tot es produeix com un moviment de protesta paral·lel a la petita revolució industrial espanyola del segle XIX.

El trobo és una composició poètica d'una quarteta i quatre quintets, amb la condició que cada vers de la quarteta és a peu forçat el darrer vers dels respectius quintets, de forma ordenada. Però aquesta acrobàcia poètica no ho és tot, puix cal assenyalar que la seua importància radica també en la seua composició feta sobtadament («repentitzación»), davant d'un públic i cantada amb una melodia ja establerta. Però comprén també altres estrofes com les quartetes, quintets, espineles, etc.

En encetar aquest estudi, cal dir d'antuvi que aquest no es pot plantejar sota una visió estrictament literària. Ens n'adonarem després que les quartetes que apareixen al treball, no hi són pel seu valor literari, ja que romanen fidels al seu origen popular. Serà després, quan el trobo entra al teatre i als cafés, que els mateixos trobers curaran d'aconseguir i donar-li al vers una fisonomia literària. Repeiteix, no cal oblidar l'aspecte socio-cultural del fenomen i el seu conreu popular, que és allò que el caracteritza; ja que inclús els mateixos mariners santapolers faran de poetes.

Per acabar el preàmbul, caldria fer una petita anotació. Tal volta se m'acuse de presentar les dades d'aquest estudi

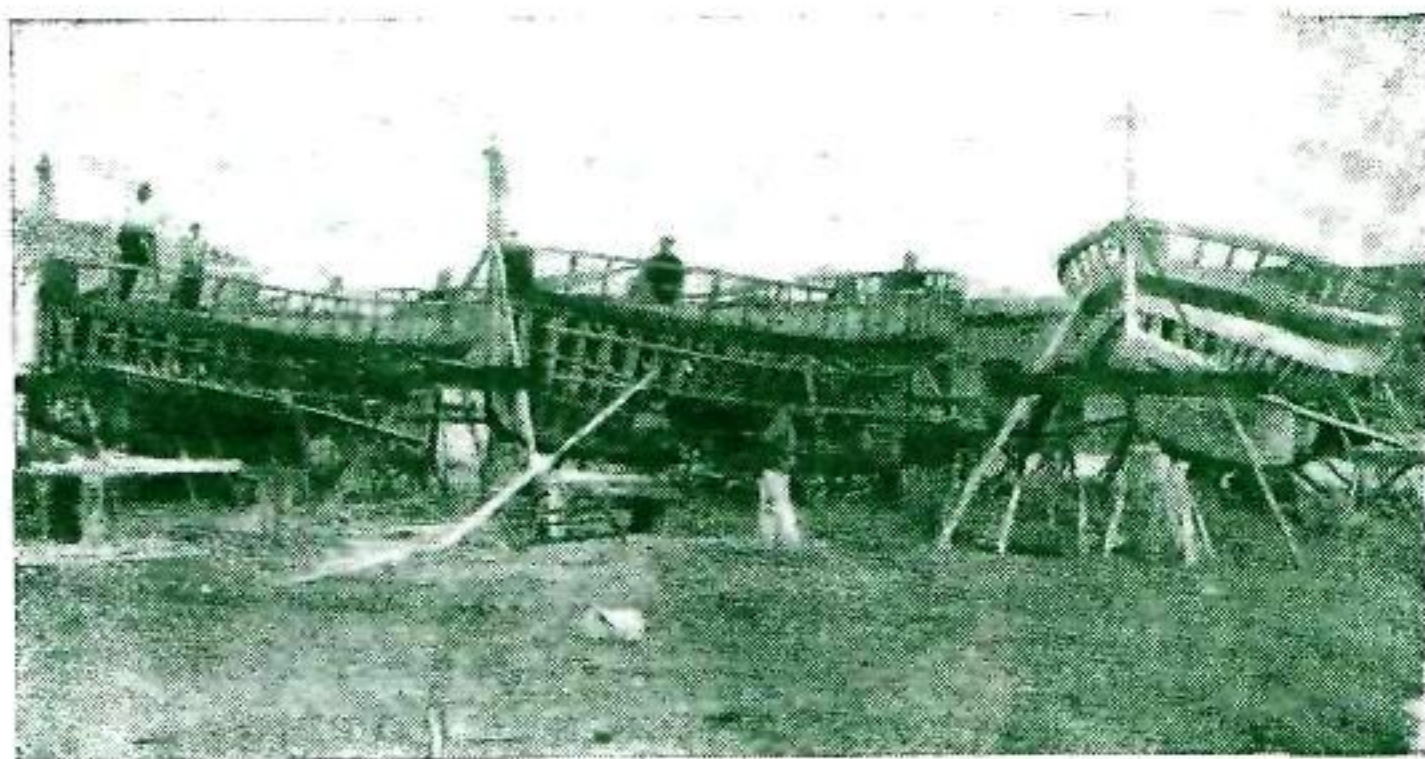

d'una forma exagerada, vistes amb lupa i reflexades amb gran augment. El lector tindrà raó. Tanmateix cal aclarir també que el treball ha intentat de fer un estudi reduint-se al món micro-cultural i micro-social d'una vila petita com Santa Pola. D'ahí el resultat augmentat de les dades que hom pot observar-hi.

L'ORIGEN DEL TROBO SANTAPOLER

Al voltant dels darrers decennis del segle passat, la petita economia de Santa Pola, dedicada majoritàriament a la pesca, sofreix una bona revifalla en encetar-se aquesta per les costes africanes, entorn de les ciutats que pertanyien al protectorat espanyol; entre elles, la ciutat de Larax. El desenvolupament del sector pesquer i les noves possibilitats materials de les parelles, més el nou tipus de pesca: el bou; donaren tot seguit l'accés a traslladar-se a les costes de Larax per a explotar aquella fructífera zona pesquera. Dades de 1921 col·locaven ja Santa Pola en el quart port espanyol amb més barques de pesca (una cinquantena) faenant per les costes de Marroc.¹

La drassana «Blasco», construint barcos de pesca de l'època

Després de pescar per les costes atlàniques de Larax, de tornada a casa, s'aprofitava el pas per Cartagena per entrar a aquest port i vendre-hi el peix a la seua llotja, ja que segurament la quantitat capturada no tendria suficient abast al mercat local. Durant aquesta estança pel port de Cartagena, els mariners santapolers sovintejaven les tavernes, on per aquells temps s'hi celebraven vetlades troberes.

Si bé el trobo va nàixer a les mines de La Unión, aviat es va traslladar a les tavernes on esdevindrà una mena d'espectacle i de bon negoci, car les vetlades troberes despertaren la curiositat de tothom.² D'aquesta manera els

¹ Rodríguez Santamaría, Benigno; **Diccionario de Artes de Pesca de España y sus posesiones**, Madrid, 1923, p. 656.

² Roca, Angel; **Historia del trovo**, Cartagena, 1976, pàg: 22: "Y la taberna fue durante muchos años su templo pagano. Por aquel entonces era un negocio (...) montar una taberna con trovadores por la noche."

nostres mariners pogueren descobrir aquell nou tipus d'«art», i com a reacció prompte el traslladaren a terreny propi.

Una volta ja en Santa Pola, sembla que fou el tio Pels, un amo de barca, qui s'encarregà de portar varis trobers murcians perquè actuaren en la nostra vila. Entre ells, els famosos Marín i el Minero, figures cabdals del trobo. Fou així plantada la llavor, mitjançant la qual els santapolers també s'abocaren al conreu del trobo i aconseguiren movilitzar un poc la vida social i cultural del primer terç de segle.

En un primer moment, enversar fou un costum molt arrelat entre els mariners, encara que després va fruir de simpatia entre la resta de la gent del poble. Amb la mateixa música d'una cançó composaren una nombrosa quantitat de quartetes. Les poques quartetes que apareixen al nostre treball són en realitat uns fragments d'un engranatge molt més gran. Com que l'enversar té les seues arrels en els mariners, en un principi tenim el trobo damunt les barques o parelles; mentre el bou fa la correguda, els mariners passaven el temps enversant. O també apareix a casa de l'amo de barca en els dies de mal temps: com els pescadors no podien «eixir a la mar», aquests solien aplegar-se a casa de l'amo per enversar, enfrontant-se entre ells amb els temes que s'hi anaven proposant.

UNA HIPÒTESI SOBRE EL SEU ARRELAMENT

És obvi que en descobrir aquest fenomen, el qual abraça el petit món cultural local, que fa aixecar la vida social i cultural del poble i que belluga tothom a participar-hi i a intervenir en aquest tipus d'art, aquest fenomen deuria tenir —i ho tenia— un fort arrelament. Amb seguretat el trobo es va estendre a Santa Pola d'una forma aferrissada, aquí trobà un camp ben fertilitzat. Aviat el conreu del trobo, o la simple creació d'uns versets, fou quelcom ben fàcil per als santapolers.

Sembla que dues eren les bases que mantenien fort el gran edifici del trobo. D'una banda, neix i existeix farcit de protestes, d'inconformitats laborals, en definitiva, palesant una situació insostenible per als mariners, els quals es rebel·laven contra les postures que prenia la patronal dins d'un ambient que fou prou calfat en lluites laborals. D'altra banda, tot un desenvolupament cultural, propicià l'afany de crear aquells versos, que si bé contenien poc valor literari, no els mancava un aspecte graciós i enginyós. Per tant, sembla no ésser gens arriscat suposar que l'arrelament del trobo en la nostra terra portava al seu si, el recolzament de dos substrats: el cultural i el socio-laboral.

EL SUBSTRAT CULTURAL

El 1909 es fundava l'associació benèfico-cultural «Centro de Acción Social», el fundador i president de la qual era l'Ajudant de Marina de Santa Pola, el tinent de navili don Fernando Pérez Ojeda (San Fernando, 1875-Tarragona, 1936). Aquest andalús descendent d'una família de forta estirp militar, estava destinat a Cartagena el 1905 quan fundà i dirigí la «Biblioteca Marítima Nacional». El 1907 el troben atestat com el director gerent de la «Sociedad Levantina de Artes Gráficas» i a més a més entre la seua professió militar també fou professor tècnic de les «Escuelas Graudas de Enseñanza Naval de Cartagena».³

D. Fernando Pérez Ojeda,
fundador de la Biblioteca Marítima Nacional

Per ventura nostra, don Fernando Pérez Ojeda fou destinat a Santa Pola com Ajudant de Marina el 5 de novembre de 1908. Don Fernando que gaudia d'una bona reputació cultural en Cartagena —reputació més que justificada—, prompte començà a engegar varies tasques de tipus cultural, esdevenint així capdavanter d'aquest brot cultural, que podem endevinar per aquells anys. Ell es preocupà d'aplegar homes com el notari Francisco García Braceli, el metge Francisco Santamaría, el vicari José Asen-

³ Revista "Vida Marítima", any VI, núm. 183, 30 de gener de 1907. mercio, de la Industria,

cio Campello, el capellà Rafael Borrás Marco, el músic José Quisiant Botella, que junt amb altres formà el «Centro de Acción Social». La dedicació cultural de don Fernando es fa ben palesa quan el 1910 el troben atestat com l'únic editor i llibreter de Santa Pola.⁴

Les funcions d'aquesta associació cultural es devidien en tres vessants: l'ensenyament, l'estalvi i l'esbargiment. Amb la primera, l'organització pretenia que tothom tinguerà al seu abast la possibilitat d'aprendre a escriure i llegir, també es donaven classes per a qui volguera ampliar cultura, i, fins i tot, tractant-se d'una població marinera, s'ocupaven de donar els coneiximents necessaris per a obtenir el títol de Patró de Pesca. La segona vessant, tractava sols un aspecte econòmic com difondre l'estalvi al si de la «Caja de Ahorros y Préstamos». I la darrera vessant s'ocupava de seccions artístiques com les classes de música i la creació de grups de teatre d'aficionats. A part d'això, l'associació tenia una biblioteca. També es procurà un mitjà de difusió amb el butlletí «El eco del Centro de Acción Social», portaveu de l'associació que recollia i publicava textos literaris que presentaven els seus socis.⁵ Aquesta publicació no fou l'única de l'època que aparegué, n'existien d'altres amb un caire distint que després veurem. Sabem que el «Centro de Acción Social» tingué una llarga vida, malgrat que desconeixem fins a quin any es mantingué la seua existència. Tanmateix les incidències sobre el món cultural local, d'una forma directa o indirecta, semblen segures.

Durant aquelles dècades cal assenyalar personatges com el compositor Manuel Quisiant Botella (Santa Pola, 1871-Madrid, 1949), un dels fundadors de la Societat d'Autors espanyols. Com a gran músic, col·laborà composant la música de sarsueles amb Amadeo Vives, i fruï de la simpatia i dels favors del mestre Chapí.⁶ Ell fou el major representant de la família de músics dels Quisiant, família que porta ja més d'un segle dedicada a la música. Per aquells anys es tornà a representar altra volta la revista musical que Manuel Quisiant escrigué en català: «Santa Pola, ahir, hui i demà» i que s'estrenà en el Teatre Chapí el 26 d'octubre de 1889, quan sols contava amb 18 anys.⁷

Però la història de la música de Santa Pola —història per altra part massa intermitent des que aparegué la primera banda el 1860— no sols s'escriu amb noms dels Quisiant. Junt aquests existien altres gran músics com el mestre Alfosea, i el mestre Tomás Aldeguer, que amb altres directors de banda protagonitzaren la història de la música d'un poble.

Un altre aspecte que recolzà el «Centro de Acción Social» fou la creació de varis grups de teatre i sarsueles. Aquests grups representaren innombrables obres. Moltes

⁴ Anuario del Consejo de la Magistratura y de la Administración de España, tomo I, Madrid, 1910, p. 953.

⁵ Revista «El eco del Centro de Acción Social», any I, num. 1, Santa Pola, gener 1910; cit. per Bonmati Medina, R.; «Santa Pola: Datos históricos y curiosidades», Alacant, 1981, pp. 96-97.

⁶ Enciclopedia Universal Ilustrada, Espasa-Calpe, tomo 48, Barcelona, 1929, p. 1.462.

⁷ Bonmati Medina, Rafael, «Santa Pola: Datos históricos y curiosidades», Alacant, 1981, p. 136.

d'aquestes obres de teatre foren escrites pels mateixos santapolers, entre ells Àngel Quisiant Cuesta. Gran part de les obres que s'escenificaren eren en català, i sovintejaren les obres còmiques dels saineters valencians (entre aquelles obres, «Ai pare jo vull ser gos», gaudí força del gust dels santapolers). Malgrat que aquests grups teatrals estaven farcits per aficionats, també n'hagueren de veritaders professionals que hi destacaren com Juan Beltrami i Juan Buyolo.

És dins d'aquest apartat cultural, que cal incloure tot el floriment del trobo, el sorgiment de tots els poetes trobers i totes les vetlades troberes que es realitzaren al Teatre Chapí, de les quals ja en parlarem més endavant.

EL SUBSTRAT SÒCIO-LABORAL

Si l'altre substrat donà una base cultural al trobo i va fer promoure l'interés vers la realització poètica —encara que sols fou a nivell popular—, aquest substrat esdevingué l'altra base, la qual aportà la temàtica i la raó d'ésser del trobo. Si la situació d'injustícia laboral dels miners de La Unión fou la llavor del trobo, a Santa Pola la situació laboral dels pescadors no era tampoc molt diferent de la que patien els miners.

Com ja hem dit, l'ambient del primer terç de segle estava massa calfat per les lluites laborals entre els mariners i els amos de barca. Ambient que podem confirmar per una sèrie de dades, que van des de les quartetes que ens han pervingut, a la documentació periodística de l'època. El començ de totes aquelles confrontacions semblen ja documentades a les acaballes del segle XIX, dins d'unes publicacions, algunes de les quals ho diuen tot amb els seus articles, com ho comprovarem ara.

El 1894 apareixia el setmanari «El defensor de Santa Pola», fundat i dirigit pel dramaturg valencià Francisco Serrano Sempere, que es dedicà clarament a atacar els caciques del poble. Aquest setmanari, independent i literari, servia de portaveu per als «socios». A l'editorial del primer número, el director escriu: «Mi periódico es y será de batalla, como soy por ahora, pero defenderé con entereza los derechos de los trabajadores honrados, derechos hollados siempre por los caciques, que, envalentonados; prevalidos de su situación y cubiertos por una trinchera, abusaron siempre ignominiosamente de los desvalidos y despreciados, pisoteando de este modo una ley inviolable y hasta su propia dignidad, para apropiarse de unos numerosos reales de otros tantos pobres, que hacen brotar de sus frentes un manantial de sudor para proveerse de un trozo de pan, con que alimentar a sus tiernos hijos».⁸

⁸ Revista «El defensor de Santa Pola», núm. 1, Santa Pola, 6 de maig de 1894; cit. per R. Bonmatí Medina, op. cit., p. 93.

Amb el mateix to virulent d'aquestes línies, se guix la redacció de tota l'editorial. El director fou conscient de la tasca que volia emprendre, i de la duresa dels seus mots, per això línies avall avisa que «Ni golpes ni amenazas me detendrán en el camino emprendido; mi pluma estará siempre dispuesta a defender el inerme y denunciar a las superiores autoridades todos los actos injustos e ilegales que ocurren en esta villa, aunque para ello tenga que acudir al Tribunal Supremo en demanda de justicia; nada me detendrá, repito, ni aun aquellos hechos que por lo graves necesitan callarse; todos, absolutamente todos los agios y arbitrariedades que ocurran aparecerán insertos en las columnas de mi periódico».⁹

Sols aquestes línies que hem llegit expliquen aquell ambient tirant i feroç del que parlàvem. El setmanari no anà molt lluny, un total de 18 números veieren el carrer. No sabem si tal volta degué anar-se'n perquè la seua publicació enutjà els caciques, els més representatius dels quals foren les famílies Bonmatí i Salines, que arribaren fins i tot a l'acord de bescanviar-se entre les dues famílies l'alcaldia local. El director del setmanari, Francisco Serrano, abandonà Santa Pola i provà sort en altres periòdics, a Manila col·laborà en «El Comercio» i fundà «El motín»; després a Madrid fundà també «La República».¹⁰

El mateix any 1894 sortia al carrer una altra publicació, en aquest cas es tractava de «EL RAYO DESTRUCTOR, periódico mensual, satírico y de batalla. Se admiten desafíos». Aquest no fou més enllà del primer i únic número. Tanmateix sembla que no hi ha dubte del caire revolucionari que haguera pres d'haver continuat la seua publicació. En el programa de presentació ja trobem algunes referències als milionaris «que nos robaron el capital y que falsificaron billetes de banco...»,¹¹ o més avall que diu «... esto de bozal lo digo, porque aquí se ven muchos perros gordos que llevan bozales de oro y que sus amos ganaron a fuerza (...) de chanchullos por no decir otra cosa más floja».¹² Després en to còmic escriu «Sacaremos apodos a imaginarios personajes, para poder reírnos en grande y si alguien se cree aludido, con darnos veinte duros al mes, se le dejará en paz y con tranquilidad.»¹³

Com ja sabem, el 1910 apareix una altra publicació, el butlletí d'informació «EL ECO DEL CENTRO DE ACCION SOCIAL». Aquesta publicació prengué un caire clarament eclèctic, la qual cosa no ens deu estranyar gens, si tenim en compte els personatges que formaven l'associació, el militar Pérez Ojeda que la dirigia, i gairebé tota la petita burgesia local, incloent-hi gran part de la classe patronal. No obstant el primer número subratlla que «El objeto de esta Asociación es el mejoramiento moral y material de la clase obrera (art. 2.º de los estatutos del Centro de

⁹ Ibid., p. 94.

¹⁰ Enciclopedia Universal Espasa-Calpe, tomo 55. Barcelona, 1931, p. 601.

¹¹ Revista "El rayo destructor", any 1, núm. 1. Santa Pola, 1894. Cit. per R. Bonmatí Medina, op. cit., p. 95.

¹² Ibid., pp. 95-96.

¹³ Ibid., p. 96.

Acción Social)».¹⁴ Però més endavant, amb una clara intenció conciliadora, expressa que l'associació pretén «unir a todos los elementos de esta localidad; al rico y al pobre, al obrero y al patrono, al ilustrado y al falto de cultura, para que todos, en apretado haz y sin tener en cuenta las ideas políticas, vayamos al mejoramiento moral y material...».¹⁵ Així i tot, quelcom hi hauria d'existir quan es reincideix que el seu local social proporcionarà a tothom conversa amena, però «sin entrar para nada en el campo de la política, que tanto envenena las relaciones sociales».¹⁶

A poc a poc els conflictes laborals augmentaren. Els anys 20 i 30 són d'unes lluites laborals cruels i angunioses per als pescadors, que passaven varies setmanes sense portar un jornal a casa. Els bàndols enfrontats eren anomenats «socios», mariners que normalment estaven afiliats a les societats i sindicats, i els «esquirols» eren els amos de barca i contraris a les actuacions dels sindicats obrers. Els mariners, que més d'una volta sabien que eren estafats en el recompte del peix, cantaven:

La torta d'Asensi
li diu a la de Buades:
«Ja tinc les cortines fetes
de les sípies que tinc furtaes».

Els mariners per a defensar-se de les urpes del cacic, s'aplegaren i s'organitzaren tots en sindicats. A més, és curiós, però el cap d'aquestes movilitzacions obreres era el vicari don José Asencio Campello. Fou un gran lluitador per la causa dels mariners, i fins i tot, molta gent el recorda encapçalant les manifestacions que contra la patronal els mariners organitzaren. L'estima que tots els pescadors sentien per don José Asencio és ben palesa en varies composicions com aquesta que encadena heptasil·labs i decasil·labs:

Es don José Asencio
un buen vicario y un buen pastor
nosotros le queremos
porque es el padre de nuestra unión

... ..

y aquel que lo maltrate
le arrancaremos el corazón.

Per altra banda, la classe empresarial no veuria amb bons ulls les actuacions del vicari en els conflictes laborals. Però aquest continuà recolzant en tot moment les reivindicacions dels pescadors. El vicari prengué part molt directa en aquestes lluites, i fou realment qui capitanejà

¹⁴ Revista "El eco del Centro de Acción Social", any I, núm. 1, Santa Pola, 1910, cit. per R. Bonmatí Medina, op. cit., p. 96.

¹⁵ Bis.

¹⁶ Bis.

la societat de pescadors; per això anomenaven aquesta agrupació com la «Societat del cureta». Lògicament don José Asencio era un element perillós i incòmode per als cacics, fins i tot les composicions que ens han pervingut, sempre per tradició oral, ens han assabentat de les amenaces que deuria sofrir, com en aquesta composició feta pels mariners, on el defensen i curiosament és tractat de «prelat»:

Por mirar el bien del pueblo
y defender al caído
amenazas de un tendero
este prelado ha sufrido.
Prelado alza la frente
y no te dejes pisar
que el pueblo de Santa Pola
te sabrá recompensar.

Totes les dades recollides van fent base a aquests esdeveniments de conflictivitat laboral, de misèria i fam dels mariners. És més, a la pobresa del sector pesquer, s'unia per aquells anys la conflictivitat dels treballadors del port comercial pel tancament de les exportacions de vins. A poc a poc l'economia local s'acostava al caos perquè «Debido a haberse cerrado el muelle a la exportación de vinos con destino a Francia y norte de Africa, tuvo por consecuencia un obligado movimiento de emigración bastante acentuado, sumiendo a Santa Pola en un marasmo desolador que hirió gravemente a casi todas las actividades...».¹⁷ Fou aleshores quan el port d'Alacant aconseguí monopolitzar el comerç marítim de la zona, en minvar dràsticament el comerç del port de Santa Pola, la qual cosa anava intentant-ho la capital des del segle XVI. Tal marasme provocà indubtablement una gran emigració, segurament al port d'Alacant. Les gràfiques de població ens informen de la disminució d'habitants en el primer terç de segle:¹⁸

	hab.
1897	4.356
1910	3.935
1920	4.022
1930	4.200

¹⁷ Bonmati Medina, Rafael; op. cit., p. 160.

¹⁸ Gozávez Pérez, Vicente; **Santa Pola. Urbanismo - Economía - Sociedad - Población**, València, 1976. Com que pense que el descens de la població és reflex de l'emigració, disenc de les raons d'epidèmia i de la I Guerra Mundial que dóna l'autor, notícia certa del plet,

Contínuament les protestes dels mariners s'adreçaven a les vileses dels amos de barca. En aquesta quarteta dels anys 20, els mariners denuncien una família, la qual aconseguí un bon nombre de barques de pesca (que són els noms propis que hi apareixen) segurament comprades amb els guanys dels mariners, mentre aquests sols rebien un jornal ridícul:

De la sang del mariner
feren el «Cristo la Paz»,
la «Nueva Providencia»,
la «Teresa» i el «Tomás».

Tots aquests poemes els hem recollit gràcies a la memòria de la gent vella, la qual recorda amb amargor aquella època. Tanmateix desconeixem els possibles autors, tal volta l'autoria popular dels poemes produïren que aquests ens hagen pervingut amb un total anonimat. Encara que anem descobrint aquells que són fets pels mariners, com aquesta quarteta que ens revela els afers d'un comerciant (el Carabassa), mitjançant els quals aconseguí també comprar-se un parelló (barca de pesca de l'època):

Eixe front del Carabassa
darrere del mostraor
ha robat en tanta gràcia
que s'ha fet un parelló.

Les creacions de l'altre bàndol es produeixen amb el mateix to i caire dels pescadors, defensant-se dels atacs d'aquests. Sembla que l'ambient cru en les lluites laborals fou límit quan s'enfrontaren arran d'un plet judicial que mantingueren les dues parts.¹⁹ A conseqüència d'aquell plet, roman encara aquesta quarteta, en la qual la dona d'un cacic creu amb seguretat el triomf del seu bàndol front la societat dels pescadors (demane excuses per aquests versos, però tal volta servisquen també per a palesar la crueltat d'aquelles desavinences):

Senyors! La torta d'Asensi
va dient per el mercat:
«M'arranque els pèls de la figa
si guanya la societat.»

N'havien d'altres poemes amb un to més eclètic, com és l'emprat per Tomás López Sempere «el velero», membre molt important que pertanyia a la part empresarial. Aquesí, com a empresari (constructor de veles fou secretari de la delegació local de la «Liga Marítima» i membre molt destacat del «Centro de Acción Social». La postura eclèctica que vessa en els seus versos sembla que l'adoptà d'aquesta associació; encara que també podem veure-hi un eclecticisme enganyós per als mariners. Com us n'adonareu, aquests versos manquen molt d'un valor poètic:

Si eres un hombre cortés
y al trabajo te dedicas
y un poco te sacrificas,

¹⁹ Encara que tenim no hem aconseguit assabentar-nos de les causes d'aquest.

por diez céntimos al mes
verás como cada vez
aumenta tu capital
siendo tú un hombre formal
bien honrado y de buen ver.

Hom podria suposar que les dues parts s'avingueren a raons i s'apaivagaren els ànims, quan encetat l'any 1919 es constitueix el «Pósito Pesquero de Santa Pola», agrupació que havia d'aglutinar al seu si tant els mariners com els empresaris.²⁰ Al cap de pocs mesos de constituir-se, el Pòsit envià un telegrama al President del Consell de Ministres «implorando el indulto del infortunado marinero Villalonga, por estar acusado de sedición a bordo».²¹ Dísortadament no coneixem res més sobre aquest afer, però l'apuntem aquí per aportar una dada més que reflexe el caire que prengué el desenvolupament d'aquelles enfrontacions. És més, l'apaivagament mai no arribà, i les baralles laborals continuaren. Fins i tot la part empresarial, que creia veure en el Pòsit l'ombra d'un altre sindicat que defensava els interessos dels mariners, se n'apartà d'aquesta organització i d'una forma il·legal intentà crear un altre Pòsit exclusiu per als amos de barca. Al final, el descabellat atreviment no fou més enllà de la intenció.

Ja dins de la II República, les enfrontacions prengueren un nou caire. A l'aspecte laboral de la conflictivitat, ara s'unirà l'aspecte polític de l'època. Lògicament la part empresarial defensà les postures de les dretes. Aquests eren anomenats ara com «els poteros», ja que el poble entenia que aquests volien viure «xuclant del pot». Els mariners per la seua banda, prompte s'afiliaren als nous partits i sindicats com l'U.G.T. o la C.N.T., els quals sembla que estaven ben nodrits de militants. Aquests eren anomenats com «els esvarosos», entés en un sentit metafòricament polític, i estaven aleshores capitanejats per l'apotecari José Salinas. Els intents i moviments polítics de la dreta, eren fortament replicats pels versos de l'esquerra, que després del seu triomf en les eleccions municipals, contestà així a un conservador, el qual portava moltes taques en la pell de la cara (d'ahí l'insult de «marcat» del darrer vers):

Tot això ho canten
perquè han perdut,
volien la vara
però s'han fotut.
No volem tiranos,
volem llibertat,
no volem marranos
que estiguen marcats.

²⁰ Bonmati Medina, Rafael; op. cit., p. 186.

²¹ Ibíd., p. 189.

EL DESENVOLUPAMENT

Amb el temps, l'enversar no fou sols exclusivitat dels mariners, ni va servir sempre de mitjà de protesta d'aquests. Com gairebé tot, la funcionalitat amb que va nèixer el trobo, es desgasta, i a poc a poc va ocupant altres parcel·les funcionals i temàtiques. Del trobo primerenc i originari, cantat en els aplecs de pescadors dalt de la barca o a les cases, es trasllada després al santapoler teatre Chapí o també als cafés. És el mateix que li succeí al trobo de *La Unión*, que de la mina es trasllada després a les tavernes.

El canvi que aquest fenomen pren, tant en la seua estructura interna com externa, és radical. El trobo sofreix una mena d'«institucionalització» —per dir-ho d'alguna manera—; d'ara endavant aquest fenomen —l'enversar— esdevé un espectacle, és emprat amb un caire nou, assumint totes les conseqüències que resultaven d'aquest canvi. Des dels racons perduts del port o des de la mar endins d'on brota, passa a la sumptuositat d'un Teatre Chapí, reservat per als poetes i trobers consagrats pel poble; al café de la Malleta, lloc de reunió i de vetlades troberes de la gent «fina y con dinero»; i el Café del tio Messero, on segueix aplegant-se la base popular i pescadora per a enversar.

Evidentment la nova situació suposa d'altres condicionaments, el fenomen no es pot desenvolupar d'igual manera, doncs ara els «enversaors» tenen davant un públic, un públic que actua com a jutge en les vetlades troberes. La temàtica no pot ser tampoc la mateixa, ja no hi apareix la cruesa i la mordacitat dels versos anònims del carrer i de les lluites laborals; entre altres coses perquè els dos bàndols oposats no anaven a enfrontar-se dalt d'un escenari. A més a més, aquest canvi de temàtica es subratlla més després de la Guerra Civil, quan els assumptes i conflictes laborals estaven vetats en un espectacle.

A partir d'aleshores, el trobo deixa d'existir en l'anonimat. Ara, en pujar a l'escenari, el vers tindrà un pare amb noms i cognoms. El poble va consagrant aquells enversaors que destacaven pels seus dots. Apareixen els noms de Tónico Orts «el sordet», Francisco Manzanero «el Misto», Juan Montiel «el Manco», Manuel Ibáñez «el Miniscal», Angel Marcos, Antonio Baeza Botella «el tio Baeza», etc. Aquest darrer fou el capdavanter del grup, l'exponent màxim d'aquella època. El tio Baeza home de certa cultura, ja no pertanyia al grup de trobers mariners, i fruï sempre de la popularitat que li proporcionaren els seus triomfs en les vetlades troberes.

Però malgrat que ara coneixem els noms dels trobers, dissortadament, pocs o cap vers ens han pervingut

d'aquells mestres de la versificació del trobo. I és que el seu caràcter de composició sobtada i de —anem a dir-il— poesia oral, impossibilità el recull escrit de tota una obra que haguera estat molt considerable en extensió. Sols ens resta alguna quarteta que altra, que pel seu impacte popular fou molt recitada i ha restat en la memòria d'alguns vells. Entre elles, encara tenim una famosa quarteta del tio Baeza, on el trobar ironitza el fracàs del nostre ajuntament per les instal·lacions elèctriques:

Hoy Santa Pola semeja
una cábila moruna
porque el alcalde nos deja
al pueblo sin luz ninguna.

El trobo, dalt de l'escenari ja no era la simple recitació de versos —repetim: d'una forma sobtada—, sinó que dins d'una fórmula de l'espectacle, la recitació es basa en una enfrontació poètica entre dos o més enversaors. El trober posa ara més cura en la composició literària del vers. Fins i tot es produeix el moment que el trober desitja eixir fora, visitar altres escenaris, enfrontar-se amb els forasters. De la mateixa manera, els santapolers reberen aquí la visita de nombrosos trobers dels altres centres, entre ells, cal assenyalar Marín i el Minero, figures cabdals en el món trober, com ja hem dit. Aquestes importants figures sovintejaren Santa Pola i s'enfrontaren amb els enversaors locals, dels quals el tio Baeza fou sempre considerat un fortíssim rival. La gent vella recorda també algunes composicions d'aquests trobers forasters, entre les quals oferim aquest quintet, dedicat a una jove (l'Alegria), la qual en morir-se el seu nuvi, desitjà treballar abans que anar-se'n a menjar-se la «mona»:

La alegría reflexiona
lo falso que es esta vida
por eso no se ilusiona
y el trabajo no lo olvida
para comerse la mona.

Amb tot això, Santa Pola esdevingué un centre important en l'àmbit geogràfic del trobo. Aquest marc geogràfic s'extenia des de la província d'Almeria, la major part de Múrcia (Aguilas, Lorca, Fuente-Alamo, la capital, Cartagena, La Unión, etc.), i també dins de la província d'Alacant: el Baix Segura (Oriola, Dolores, Rojals, Almoradí, etc.), més Elx i el seu camp (les Baies, Torrellano, Matola, etc.) i Santa Pola com a límit nord d'aquesta àrea.

Comentarem ara la llengua emprada pels enversaors santapolers. Com hem vist en els versos reproduïts en

aquest treball, dues són les llengües utilitzades. El català, amb les seues variants pròpies de la zona, s'ha mantingut viu al llarg de tot aquest fenomen, encara que sembla que fou la primera època quan més sovint aparegué en boca del poble, la majoria del qual era unilingüe, i per tant sols tenia a l'abast llur llengua materna per a la composició d'aquells versets. Com a mostra d'aquesta persistència de la nostra llengua, ara mínima, reproduïm uns entranyables versets de fa sols uns anys, del tio Antonio:

AL RELLOTGE DEL CASTELL

Sentat ahí en el cormull
presumint de complir
i com eres tan dotor
ni de nit pegues un ull.
Diràs que el que sembra cull
que tens diploma d'honor
per constant i treballaor,
però tots pequem, i tu el primer,
perquè en el mes de febrer
eres un estafaor.

Tanmateix la consolidació del català en el trobo local era ben difícil. Cal pensar, per exemple, que la llengua emprada per l'associació «Centro de Acción Social» era la castellana, i no podia ser un altra que aquesta si tenim en compte que el seu director, Pérez Ojeda, malgrat posseir una bona predisposició a respectar el català, ja que s'esforçava en entendre els mariners —aleshores unilingües—; no cal oblidar que aquest era andalús, militar i d'una formació cultural castellana. Però, a més a més, ja hem vist la classe social que omplia l'associació: frares, mestres d'escola, i petits ilustrats clarament castellanitzats; com també en castellà són els versos que hem vist de Tomás López, membre d'aquesta associació.

I no sols cal fixar-se en aquesta associació per veure l'ambient castellanitzat d'aquell petit món cultural, sinó que també l'observem en les publicacions locals, com les dues que apareixen al treball, on encara que els que hi escriuen són de Santa Pola, sempre plenaran les seues pàgines en llengua castellana. La sort de tenir una publicació en català com «El bou» d'Elx o «El tio Cuc» d'Alacant, mai no penetrà en aquesta ciutat tan propera d'aquestes geogràficament.

D'altra banda, l'existència de la llengua castellana respon a múltiples raons. En primer lloc, cal tenir en compte que el trobo el porten els mariners de Catargena, i el porten en la llengua que naix: la castellana. La catalanit-

zació del trobo santapoler és una reelaboració a posteriori, reelaboració forçosa, per altra banda, ja que, el català era encara l'única llengua per a molts mariners. A més, molts dels nostres enversaors necessitaven aquesta llengua castellana per a eixir enfora, puix aquests llocs que visitaven eren centres de parla castellana. Però, no sols per a eixir enfora, sinó també per a casa, ja que les enfrontacions, per exemple amb el murcià Marín o el Minero, deurién ser sens dubte en la llengua d'aquests.

LA FIGURA DE JOSE ALONSO RUIZ

Després de la Guerra Civil, el fenomen del trobo rep un colp mortal. Desaparegudes les bases que recolzaven aquest moviment, tot es reduí a alguna vetlada trobera que esporàdicament es realitzava en algun café o bar local. L'edifici estava ja destinat a desaparèixer. La primera generació d'enversaors no va saber fer escola, aquests celebraven alguna que altra confrontació trobera; però de la mateixa manera que els arribava la mort, anava desapareixent el trobo; en realitat mai no aconseguiren uns hereus per a continuar la seua tasca.

El trober santapoler José Alonso

Fins i tot els devots del trobo es desplaçaven a altres llocs, on persisteixen encara les vetlades troberes. I així, assistint a una d'aquestes vetlades al camp d'Elx pel 1958, José Alonso Ruiz restà seduït pel trobo, com ell ens ho afirma sovint. Amb aquesta figura, la flama trobera local experimenta una bona revifalla, malgrat que la majoria de les seues actuacions han estat més nombroses fora del seu poble nadiu que dintre. José Alonso consolidà del tot el nom de la nostra vila en el món trober. Els nombrosos homenatges i premis rebuts (entre una vintena, cal destacar el Ier Premi Nacional del Trobo, aconseguit tres vegades consecutives) palesen la importància d'aquest santapoler.

La seua obra ha estat recollida en el llibre «Versos que llenaron mi vida». Aquest poeta, conegut al món trober com «Pepe el santapoler» pot estar justament com el fruit de tot aquest petit món cultural que omplí el que portem de segle. Per conèixer més el trobo i concretament el produït per aquest poeta, hem considerat convenient dedicar unes línies a l'estudi de la seua obra.

Com ja sabem, no seria just d'analitzar la seua obra igual que l'obra de qualsevol poeta, amb uns criteris estrictament literaris. Cal tenir en compte a tothora les característiques que concorren en aquest tipus de poesia, car la seua obra no és fruit d'una preparació, meditació i posterior correcció, com pot ser el destí d'un tipus de poesia, diguem-ne, normal. Cal veure en aquesta obra no tan sols un aspecte formal literari sense enmarcarla en el seu aspecte genuí, és a dir, el trobo taxonòmicament entés, formalitzat en un espectacle per una «repentitzación» sobtosa, dins un marc mètric força estricte, seguint una temàtica determinada, i amb uns versos que són compostats i cantats alhora. Amb tot i això, seria just tornar a subratllar que qualsevol intent d'anàlisi literària de la seua obra, sempre serà un aspecte parcial i incomplet de tot allò que perviu en el trobo; ja que aquesta anàlisi deixa al marge el que podria ser també un estudi musical, d'interpretació i de repentització, tot just una anàlisi, a hores d'ara, gairebé impossible en aquest estudi.

Malgrat el valor literari de gran part de la seua producció, a vegades el poeta s'ha vist forçat a compondre una poesia innatural i artificial, incongruent amb el seu esperit poètic, tot i que cau en una formalització de poemes i versos mancats de saba estilística i de sentiment poètic. Són els versos que pertanyen als grups de poemes dedicats i d'encàrrec.

Però el vertader José Alonso, se'ns presenta com un poeta reflexiu i sentimental en tota la seua obra lírica. És aleshores el poeta, el poeta d'un estil que a vegades recorda el barroquisme, que escriu part de la seua obra en

el català de la zona, o en «llengua santapolera», per dir-ho amb paraules de l'autor. És aquesta l'obra d'un poeta amb un senzill sentiment poètic, sentiment d'un home que ha estat pastor en la seua juvenesa, i per la qual cosa, la seua producció primerenca apareix sovint en un ambient bucòlic de jous:

EN LA COVA LA FIGUERA
ENTRE CASCOLLES I PINS
VIUEN COM A BONS VEÏNS
PEPICO I LA COMPANYYERA.

Formant com un avanico
la serra santapolera
guarda pa el gran i el xequico
el paisatge més bonico,
EN LA COVA LA FIGUERA.

Apenes apunta el sol
allumbrant tots els matins
ja se veu alçar el vol
cantant algùn verderol
ENTRE CASCOLLES I PINS.

El manruvio i el tomello
que alfombren tots els camins
posant de Natura el sello
lliures de tot regomello
VIUEN COM A BONS VEÏNS.

I alçant lo més feliç
la deliciosa bandera
que representa al paraís
són reis d'este paraís
PEPICO I LA COMPANYYERA.

En descobrir el món del trobo, el poeta es llança a un conreu de la cultura, amb un intent feroç de recuperar tots els coneixements que en la seua joventut no estaven al seu abast. Hi ha en la seua obra una contínua reflexió sobre l'aspecte formal de la poesia. Descobreix que el vers és quelcom sagrat, producte del moment sublim de la inspiració, com una clara reminiscència a la inspiració maragalliana. La creació poètica és per a l'autor com una intervenció divina on es cita el Numen, la Musa i el déu Apolo:

Cuando mi numen convoca
de las musas los clarines,
en los líricos jardines
un ángel un arpa toca.
El campanil de mi boca
que sólo lo bello aclama,
menospreciando la fama
sobre terreno baldío,

pretende llegar al río
donde el arte se derrama.

Amb tota seguretat la seua creença en la inspiració, el numen, etc., és també creença general de tots els trobers, ja que cal recordar les condicions sota les quals apareix la poesia: moment àuric de la recitació sobtosa, la qual cosa ens fa comprendre en aqueixa veneració a la musa, i al mateix temps l'autor fa un capbussament en el món mitològic helènic:

El helénico Parnaso
desde todos los niveles,
invita a todos sus fieles
a seguir de Homero el paso.
Montar después a Pegaso
hasta su fuente ideal,
y en sus aguas de cristal,
con los dones de Atenea.
hallar la hermosa presea
de la inspiración genial.

Els propis motius personals del poeta, per les seues nul·les possibilitats didàctiques durant la seua juvenesa, i la tardança de la seua formació cultural, poden explicar també aqueix sentiment «socràtic» —com també veu M. Sempere al pròleg de la seua obra—, sentiment de «no saber res» que trobem en gran part de la seua obra:

RECORRIENDO LA RIBERA
EN LOS RIOS DEL SABER;
ANSIO EL AGUA BEBER;
POR SACIAR MI SED TROVERA.

Con muy escasa sapiencia
del arte en ninguna esfera,
voy, con devota paciencia,
del mar de la inteligencia
RECORRIENDO LA RIBERA.

Como el saber no se agota
ni se puede detener,
de ese manantial que brota
aspiro a ser una gota
EN LOS RIOS DEL SABER.

Para llevar en la mente
la forma de algún valer,
de manera reverente,
del Helicón en la Fuente
ANSIO EL AGUA BEBER.

Sin menospreciar vertientes
en la común torrentera

de los sabios eminentes,
libar quiero en sus corrientes
POR SACIAR MI SED TROVERA.

També cal veure en la seua obra, com sovint se'ns recorda, un tema força conegut en la història de la poesia des de Manrique. Un sentiment intern que ens fa reflexionar en la pròpia natura de l'home, que ens fa observar l'absurditat de les actuacions humanes dins d'una existència que al cap i a la fi anirà a «desembocar en la mar». El poeta se n'adona que la mort té quelcom d'agradable dins de la segua agonia, el tracte d'aquesta serà tot just el mateix per a tothom:

Devíem deixar les guerres
polítiques, de hui en dia,
i viure en més harmonia
les dretes i les esquerres.
Les polítiques amarres
mos van ferint a diari,
i pensar és necessari
en lo que representem,
que algun dia acabarem
tots junts en el cementeri.

Tal volta, l'edat del poeta fa comprendre les postures que pren front al món de la «tercera edat», com oficialment són coneguts per la societat. Ell adopta un sentiment solidari mesclat moltes voltes amb un to còmic, com en aquest graciós trobo del poeta:

SENSE FER NINGUN EXCÉS
ENTRE LA GENT POBRA I VELLA,
ALS TONTOS D'ESTA QUADRELLA
DEMANA ESTE TONTO INGRÉS.

El temps que no mira danys
ni mira en la vida res,
sols donant-me desenganys
m'ha fet seixanta-cinc anys
SENSE FER NINGUN EXCÉS.

Si no me falta salut
i me guia bona estrella
viuré per haver perdut
una agulla i un canyut
ENTRE LA GENT POBRA I VELLA.

Com tindrè bastant temps lliure
tant com la sort emparella,
tot els temps que puga viure
el dedicaré a fer riure
ALS TONTOS D'ESTA QUADRELLA.

Aunque siga un tros de col
perquè no ha pogut ser més,
del bé buscant el control
a este grupo que tant vol
DEMANA ESTE TONTO INGRÉS.

I per acabar aquesta anàlisi, i també per fer veure l'arrel de protesta social que el moviment trober manté encara en aquests darrers decennis, copiem ara aquest fort i contundent trobo que apareix també en la seua obra:

EL QUE ACAPARAR PRETENDE
DE QUIEN TRABAJA EL SUDOR,
SIN SENTIDO DEL HONOR
LA BONDAD DE CRISTO VENDE.

El pan de la clase obrera
que de sus brazos depende,
del mundo en toda la esfera
garrote vil mereciera
EL QUE ACAPARAR PRETENDE.

Una vida dura y breve
revestida de dolor,
sufrir en el mundo debe
el zángano que se bebe
DE QUIEN TRABAJA EL SUDOR.

Yo maldigo al altanero
que en su orgullo detractor,
con un instinto rastrero,
va maltratando al obrero
SIN SENTIDO DEL HONOR.

El capital impostor
sin mirar que al cielo ofende,
por un tesoro mayor,
igual que el Judas traidor
LA BONDAD DE CRISTO VENDE.